

GRÜLL TIBOR

PALMYRA KÖZVETÍTŐ SZEREPE A KELETI KERESKEDELEMBEN

A sokat emlegetett „levantei kalmárszellem” egyik manifeszt ókori példája Palmyra. A Kr. e. I. században Róma befolyása alá került városállam két évszázad alatt a Közel-Kelet egyik leggazdagabb települése lett, amiről impozáns romjai ma is beszédesen tanúskodnak. Palmyrát Michael Rostovtzeff nyomán máig „karavánvárosként” emlegeti a kutatás. Ez a *terminus technicus* lényegében helytálló is, de csak abban az értelemben, hogy Palmyra volt a karavánok szervezője és védelmezője, nem pedig kiinduló- és/vagy célpontja. A város gazdasági felemelkedésének az volt a titka, hogy a Seleukida időszaktól kezdve aktívan kivette részét a keleti kereskedelemről, ami ez esetben elsősorban a kínai selyemmel, arabiai illatszerekkel, indiai fűszerekkel, drágakövekkel és gyöngyökkel való kereskedést jelenti. A palmyrai kereskedelmet azonban nem szabad úgy látnunk, mint amelynek egyedüli célja és feladata a keleti árucikkeknek a Mediterráneum felé közvetítése volt. A palmyrai entrepreneurök jelen voltak a Perzsa-öböl, a Parthus Királyság, az arabiai fejedelemségek, a Vörös-tenger menti római kikötők, és a nyugat-indiai királyságok kereskedelmi központjaiban, és alapvetően közvetítő kereskedelmet folytattak a fent nevezett államok között, melyek közül csak az egyik – számunkra nyilván a legérdekesebb – volt a Mediterráneumba vezető kereskedelmi útvonal. A közvetítő kereskedelem hasznával viszont kétségtelül városuk javát szolgálták, amely a III. század közepén – kihasználva a Római Birodalomban támadt válságidőszakot – váratlanul politikai hatalomra tört. Palmyra gazdasági és katonai ereje azonban nem bizonyult elegendőnek a gyengélkedő Birodalommal szemben. A város Kr. u. 272-es katonai és politikai veresége után nem tudott többé lábra állni, s az anyaállam bukásával Palmyra kereskedői is elveszítették addigi befolyásukat.

Kulcsszavak: Palmyra, római kereskedelem, kelet–nyugati kapcsolatok, Egyiptom, India, Dél-Arábia

Palmyra: karavánok szárazon és vízen

Palmyra lélegzetelállító romegyüttesét a művelt európai közönség már a XVII. században megismerhette. A Damaszkusztól 200 km-re északkeletre, s az Euphratéstól 120 km-re dél-nyugatra elhelyezkedő város a Szír-sivatag kellős közepén található. Sémi neve, Tadmor – amely már a Bibliában is szerepel¹ – pálmafát jelent. Az arabul „a sivatag mátkájának” is becézett város egykori túlradó gazdagságát ma is tükrözik a még romjaikban is lenyűgöző épületegyüttesek: a templomok, az oszlopcsarnokok, a színház, vagy a 71×84 méteres alapterületű *agora*, amelyet 10 m magas fal és korinthuszi oszlopfőkkel díszített *porticus* vesz körül, mindegyik oszlopon egy-egy konzollal, amelyen a város hírességeinek állítottak szobrot és tisztelgő feliratot.² Tadmor persze nem a messze földön híres datolyapálmáinak, hanem a keleti kereskedelembe betöltött szere-

¹ A hagyomány szerint a várost Salamon alapította (1Kir 9:18, 2Krn 8:4; cf. Jos. Ant. VIII, 6, 2 [154]).

² Az agoráról jelenleg 80 palmyrai, görög és latin (bilingvis, trilingvis) felirattal rendelkezünk, amelyek többnyire a konzolokról származnak: C. Delplace – J. Dentzer-Feydy: L'agora de Palmyre. Bordeaux–Beyrouth 2005. 151–194.

pének köszönhette mesés gazdagságát.³ A görög–római Közel-Kelet kutatásának egyik úttörője: Michael Rostovtzeff nyomán terjedt el a szakirodalomban Palmyrával összefüggésben a „karavánváros” kifejezés, melynek létjogosultságát Fergus Millar egy hatvan évvel később megjelent tanulmányában erősen vitatta.⁴ Millarnak feltétlenül igazat adhatunk abban, hogy a rendelkezésre álló *irodalmi* források közül egyedül Appianos beszél a *par excellence* „karavánvárosnak” tekintett Palmyra kereskedelmi szerepéről (B. C. V, 9, 37–38⁵), azt azonban a kiváló oxfordi tudós sem tagadja, hogy a Kr. u. 19 és 260 közötti időszakból harmincnégy olyan bilingvis (palmyrai és görög) nyelvű dedikációs felirat maradt ránk, amely karavánokat említ.⁶ Igaz ugyan, hogy ezekben a feliratokban nem esik szó kereskedelmi árucikkekről, sőt még a Kr. u. 137-ben kelt – és már 1881 óta ismert – palmyrai vámszabályzat⁷ alapján sem tudjuk igazolni, hogy a palmyrai karavánok távol-keleti árukat is szállítottak, a palmyrai nekropoliszban előkerült kínai selyemszövetek ugyanakkor a Kelettel folytatott kereskedelem kétségbevonhatatlan bizonyítékait szolgáltatják.⁸

De vajon milyen módon vettek részt a keleti távolsági kereskedelemben a sivatagi város lakói? A karavánokra vonatkozó legkorábbi feliratok a Kr. u. első század negyvenes éveiből származnak, de többségük a Kr. u. 131–161 közötti évekből maradt fenn.⁹ Ez persze nem azt jelenti, hogy valamennyi palmyrai útra kelt, és a sivatagban vándorolt

³ A. M. Smith II: Roman Palmyra. Identity, Community, and State Formation. Oxford 2013. 69. – Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a Palmyra környékén működő föld alatti vízvezetékrendszer (*qanat*) kiterjedése jelentős mezőgazdasági tevékenységre vall: D. P. Crouch: The Water System of Palmyra. *Studia Palmyrenskie* 6-7 (1975) 151–186. Palmyra ehhez elegendően nagy földterülettel is rendelkezett: a város határát jelző egyik feliratot attól 75 km-re, Khirbet el-Bilaas-ban találták meg, ezen a „város szántóföldjei” megjelenés is szerepelt (*[a]rva civitat[is]*, AE 1939, 178–179). Bár a város teljes területét nehéz lenne behatárolni (D. Schlumberger: Bornes frontières de la Palmyrene. *Syria* 20 (1939) 43–73), az valószínűleg egészen az Euphratáig terjedhetett ki (Smith: i. m. [3. jegyz.], 72).

⁴ M. Rostovtzeff: Caravan Cities. Trans. by D. Talbot Rice – T. Talbot Rice. Oxford 1932; F. Millar: Caravan Cities: The Roman Near East and Long-Distance Trade by Land. In: *Modus Operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman*. BICS Suppl. 71. Eds. M. Austin – J. Harries – C. Smith. London 1998. 119–137. A kérdéshez l. még: M. Żuchowska: Palmyre – cité caravanière? In: *Aux pays d’Allat. Mélanges offerts à Michal Gawlikowski*. Eds. P. Bieliński – M. Stepniowski. Warschau 2005. 43–52.

⁵ Több kutató szerint is Appianos ismeretei meglehetősen pontatlanok lehetnek Palmyrával kapcsolatban: O. Hekster – T. Kaizer: Marc Antony and the Raid on Palmyra: Reflections on Appian, *Bella Civilia* V 9. *Latomus* 63 (2004) 70–80.

⁶ M. Gawlikowski: Palmyra as a Trading Center. *Iraq* 56 (1994) 27–33, kül. 32–33. A feliratok áttekintését l. E. Will: *Marchands et chefs de caravanes à Palmyre*. *Syria* 34 (1957) 262–277.

⁷ A Kr. u. 137-ben kelt szöveg nemcsak értékes gazdaságtörténeti forrás, hanem egyben a leghosszabb nyugat-sémi nyelvű felirat (CIS II 3913), kiadása: J. F. Matthews: The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East. *JRS* 74 (1984) 157–180.

⁸ Kínai selymek Palmyrában: A. Schmidt-Colinet – A. Stauffer – K. Al-As’ad: Die Textilien aus Palmyra: neue und alte Funde. Mainz 2000. A palmyrai kereskedelemről általában: R. Drexhage: Der Handel Palmyras in römischer Zeit. *MBAH* 1 (1982) 17–34; M. Gawlikowski: Le commerce de Palmyre sur terre et sur eau. In: *L’Arabie et ses mers bordières* 1. Ed. J.-F. Salles. Paris 1988. 163–172; G. M. Mattingly: The Palmyrene Luxury Trade and Revelation 18:12–13. A Neglected Analogue. *Aram* 7 (1995) 217–231.

⁹ Ezeknek elemzését l. E. Will: *Marchands et chefs de caravanes à Palmyre*. *Syria* 34 (1957) 262–277.

a tevékkel; a gazdag és előkelő palmyrai családok a karavánok finanszírozói voltak.¹⁰ Egy töredékesen fennmaradt feliratból (PAT 2754) az is kiderül, hogy Kr. u. 18-ban a „keleti ügyek rendbetételére” Tiberius megbízásából Syriába érkezett Germanicus palmyrai követeken keresztül vette fel a kapcsolatot Emesa és Meséné (Charakéné) királyai-
val. Valószínű, hogy Róma Palmyrán keresztül akart eljutni a Perzsa-öböl kijáratához. Gawlikowski egyértelműen azt állítja, hogy a palmyraiak ettől kezdve elsősorban Meséné/Maišan felé kereskedtek; sőt néhányan közülük tengerre is szálltak. Úgy tűnik, a Közép-Ázsiába és Kínába vezető szárazföldi utak nem érdekelték őket.¹¹ A sivatag közepén fekvő karavánváros így paradox módon kisebbfajta „tengeri hatalommá” is vált (valószínűleg főniciai vagy arab hajósok segítségével), melynek kereskedői *Scythia*, vagyis az északnyugat-indiai Saka királyság felé bontottak vitorlát (PAT 20, 24).¹² Meséné fővárosában, Spasinu Charaxban (arámiul *Krk'*, *Krk' špsn'*, vagy *Krk Myšn*) palmyraiak telepedtek le, ahol a saját kereskedők érdekeit védő *funduq*ot hoztak létre, hasonlóan a mediterrán világban működő kereskedőkolóniákhoz (gr. ἐμπόριον, lat. *statio*).¹³ (Egyébként ugyancsak itt találjuk az első században azt az Anan nevű zsidó kereskedőt, akinek térítő tevékenysége révén Heléné, Monobazos adiabénéi király testvér-felesége, valamint fia, Izatés felvette a zsidó vallást.¹⁴) Kr. u. 131-ben Meséné királya, Meredatés, egy palmyrait, név szerint Iarhai bar Nebozabadot nevezte ki *Tilwana* (Tylos/Bahrein) szigetének satrapájává (Inv. X 38). Más források szerint nagyjából ebben az időben palmyraiakat tettek meg a mesénéi városok *archónj*ainak (Inv. X 44). Ez is mutatja, hogy Traianus idejétől kezdve az Antoninusokig Meséné is Róma megbízható szövetségese lehetett a térségben. Az *Eulaios* (a mai Kerkha) és a Tigris folyó találkozásánál fekvő Spasinu Charax királysága egyébként nemcsak Bahreinig terjesztette ki hatalmát, hanem övé lehetett a Tigris és a Shatt al-Arab közötti mocsárvilág is.¹⁵ Meséné királyának,

¹⁰ J.-B. Yon: Les notables de Palmyre. Bibliothèque archéologique et historique 163. Beirut 2002.

¹¹ Gawlikowski: i. m. (6. jegyz.) 29. – Ennek látszólag ellentmond a Mervben (ókori nevén Alexandria Margiana) 1956-ban rejtélyes körülmények között felbukkant két palmyrai felirat (*M. E. Masson: Two Palmyrene Stelai from the Merv Oasis. East and West* 17 (1967) 239–247). *Fergus Millar* szerint legvalószínűbb, hogy a feliratok a XIX. században kerültek Türkmenisztánba, ezért nem is foglalkozik azok tartalmával (*Roman Near East 31 BC – AD 337. Cambridge, Mass., 1993. 329*).

¹² C. Delplace: Palmyre et l'Inde à propos de l'inscription Inv. X 88. In: *Hommages à Carl Deroux 3: Histoire et épigraphie. Collection Latomus 270. Ed. P. Defosse. Bruxelles 2003. 158–167*.

¹³ Vö. ἐμπόροι οἱ ἐν Σπασίνου Χάρακι (IGLS XVII, 1, 227). A palmyrai *funduq*okat *Kai Ruffing* a középkori genovai és velencei *fondachi*hoz hasonlította: *The Trade with India and the Problem of Agency in the Economy of the Roman Empire*. In: *Egitto dai faraoni agli arabi. Ed. S. Bussi. Pisa–Roma 2013. 199–210*. Az *emporionok* és *statiók* működéséhez vö. *K. Ruffing: Städtische Wirtschaftspolitik im hellenistisch-römischen Kleinasien? Zur Funktion der Emporia*. In: *Staatlichkeit und politisches Handeln in der römischen Kaiserzeit. Millennium Studien 10. Ed. H.-U. Wiemer. Berlin–New York 2006, 123–150*.

¹⁴ Jos. Ant. XX, 2, 1–3, 4 [17–74]; *J. Neusner: The Conversion of Adiabene to Judaism. JBL 83 (1964) 60–66; L. H. Schiffman: The Conversion of the Royal House of Adiabene in Josephus and Rabbinic Sources. In: Josephus, Judaism, and Christianity. Eds. L. H. Feldman – G. Hata. Detroit 1987. 293–312*.

¹⁵ Maikéné, cf. Strabón XVI, 4, 1; *J. Tubach: Die Insel der Mesene. Die Welt des Orients 24 (1993) 112–126*.

Mithridatésnak Kr. u. 152-ben bekövetkezett bukása¹⁶ sem állította meg a palmyrai kereskedőket. A Kr. u. 131 és 150 közötti időszakból tíz karavánfeliratunk van, ebből három Šo'adu tiszteletére íródott, aki valószínűleg a karavánok védelmezője lehetett; 156 és 161 között nyolc felirat maradt ránk, amelyből hét M. Ulpius Yarhai συνοδιάρχης-t (*rš šyr'*) dicséri, akinek karavánjai Scythiával kereskedtek.¹⁷ Úgy tűnik, csak Lucius Verus Kr. u. 163-ban megindult támadásai vetettek véget a palmyrai kereskedők itteni tevékenységének, ami IV. Vologeses 192-ben bekövetkezett halála után újra beindult, de már nem a régi mértékben.¹⁸

Az északi útvonal: Palmyrától a Perzsa-öblön át Indiáig

A palmyrai karavánoknak előbb el kellett jutniuk az Euphratéshez (kb. 16 nap), majd azon lehajózva érték el a Perzsa-öblöt (kb. 26 nap). Valószínűleg ők is azokat az ősi, *kelek* nevű, felfújható bőrtömlőkből készült tutajokat használták, amilyenek még a XIX. században is használatban voltak a folyón.¹⁹ Henri Seyrig volt az, aki a palmyrai feliratokon szereplő ἀσκοναυτοποιός görög kifejezést „felfújható tömlők készítőinek” fordította.²⁰ Az utat végig biztosították a folyó mentén: részben erődítésekkel,²¹ részben a szigeteken elhelyezett őrséggel, pl. Kr. u. 225-ből adatunk van 'Ana szigetén egy palmyrai *stratégos*ról,²² régészeti leletek pedig ettől délre 4 km-re Gamla/Gejla szigetén, majd tovább haladva innen 21 km-re Bijan szigetén is kimutatták a palmyrai helyőrség jelenlétét.²³ A palmyrai kereskedők azonban nem csupán az Euphratés mentén jelentek meg: az Euphratést és a Tigrist összekötő „Királyi csatorna” mellett fekvő Vologesiasban (PAT 0263, Kr. u. 108),²⁴ valamint a Tigris melletti Seleukiában (PAT 0270, Kr. u. 19) és a parthus királyság fővárosában, Ktésiphónban is voltak palmyrai érdekeltségek. Visszatérve az Euphratéshez: a Palmyrából a folyóparti Hit városához vezető karavánösvény

¹⁶ D. S. Potter: The Inscriptions on the Bronze Herakles from Mesene: Vologeses IV's War with Rome and the Date of Tacitus' Annales. ZPE 88 (1991) 277–290; G. K. Young: Rome's Eastern Trade, International Commerce and Imperial Policy 31 BC–AD 305. London–New York 2001. 146.

¹⁷ J.-B. Yon: Remarques sur une famille caravanière à Palmyre. Syria 75 (1998) 153–160.

¹⁸ A fennmaradt feliratok áttekintését l. Smith: i. m. (3. jegyz.), 77.

¹⁹ Cf. Strabón XVI, 3, 3; Plin. N. H. V, 84, 89.

²⁰ H. Seyrig: Le fils de roi Odainat. Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes 13 (1963) 159–172, kül. 166.

²¹ M. Gawlikowski: Palmyre et l'Euphrate. Syria 60 (1983) 53–68.

²² J. Cantineau: L'inscription de 'Umm es-Salâbih. Syria 14 (1933) 178–180; D. L. Kennedy: 'Ana on the Euphrates in the Roman Period. Iraq 48 (1986) 103–104.

²³ P. M. Edwell: Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control. Routledge Monographs in Classical Studies. Abingdon 2008.

²⁴ Vologesias egyébként több felirat is említi, az utolsó Kr. u. 247-ből származik, vagyis abból az időből, amikor Philippus Arabs és Shapur békét kötött (Inv. III, 21 = CIS II 3933). A város fekvéséről vö. A. Maricq: Vologésias, l'emporium de Ctésiphon. Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 103 (1959) 110–115.

szíriai szakaszát Antoine Poidebard, az Irakon átvezető részt pedig Stein Aurél fedezte fel.²⁵ A palmyraiak – felíratos források szerint – már Kr. e. 33-ban jelen voltak Dura Europosban,²⁶ amely a Középső-Euphratés egyik fontos erődítménye. Dura Lucius Verus hadjáratában került római kézre (Kr. u. 164/165) és maradt egészen a Sassanida hódításig (Kr. u. III. század közepe). A római uralom első negyven évében meglehetősen kevés római jelenlétre utaló nyom maradt fenn, viszont palmyrai íjászok (*coh. XX Palmyrenorum*) bizonyosan voltak a városban. Kr. u. 190-től azonban a város fontos római erődítménnyé vált. A XX. század első felében Rostovtzeff és Cumont is azon a véleményen voltak, hogy az Euphratésen fel- és lefelé hajózó palmyraiak természetesen betértek Dura Europosba. Ezt a véleményt azonban Daniel Schlumberger, Rostovtzeff könyvéről írt recenziójában már megkérdőjelezte,²⁷ és a mértékadó tudósok (Will, Teixidor, Gawlikowski) is osztják azt a nézetet, hogy a palmyrai íjászok nem a karavánok, hanem a Római Birodalom határainak védelmére jelentek meg Durában. A palmyrai karavánok inkább a 300 km-rel délebbre fekvő Hit városához vezető utat használták. Mivel azonban a Palmyra és Dura közötti útvonal a legrövidebb Euphratéshez vezető karavánút (220 km = kb. 5 nap), elképzelhető, hogy lefelé hajózva Durából indultak el, felfelé hajózva viszont csak Hit-ig jöttek fel a folyón a palmyraiak.²⁸ A palmyrai kereskedők természetesen Babilónban is jelen voltak (PAT 1352, Kr. u. 24), amely azonban a római korban már inkább a vallási turizmus egyik fontos központjának számított, semmint igazán jelentős kereskedelmi központnak. Ez utóbbiak közé tartozott viszont ebben az időben Spasinu Charax, Forat,²⁹ vagy a titokzatos *Apologos* az Euphratés torkolatvidékén.

A Perzsa-öbölben zajló ókori kereskedelemről csak az utóbbi húsz-harminc évben jutottunk fontos régészeti adatokhoz. Tény, hogy a *Persicus sinus* (amit görögül ugyanúgy Ἐρυθρὰ Θάλασσα-nak neveztek, mint a Vörös-tengert) már az Achaimenida uralom idején is fontos kereskedelmi kapocs volt a Perzsa Birodalom, India és Arábia között.³⁰ Arrianos szerint Nagy Sándor kolonizálni akarta a Perzsa-öböl északi partvidékét és a szigeteket, mivel felismerte a bennük rejlő gazdasági lehetőséget (*Anab.* VII. 19). A görögök ebben az időben kezdték felderíteni Arábiát: Archias (akitől Arrianos vette információit) egészen *Tylosig* (a mai Bahrein) hajózott; Androthenés beutazta egész Arábiát (adatait a thasosi Theophrastos használta fel a *Historia plantarum*ban); végül a solosi Hierónt maga Alexandros küldte el, hogy hajózza körbe az Arab-félszi-

²⁵ R. Mouterde – A. Poidebard: La route ancienne des caravanes entre Palmyre et Hit. Syria 12 (1931) 105–115; S. Gregory – D. Kennedy: Sir Aurel Stein's Limes Report. BAR S. 272. Oxford 1985. 183–237.

²⁶ L. Dirven: The Palmyrenes of Dura Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria. Religions in Greco-Roman World 138. Leiden–Boston–Köln 1999. 1–40. A palmyrai diaszpóra helyzetét Dura Europosban legújabbán összefoglalta: Smith: i. m. (3. jegyz.), 151–160.

²⁷ D. Schlumberger: M. Rostovtzeff: Caravan Cities. Gnomon 11 (1935) 82–96.

²⁸ Dirven: i. m. (26. jegyz.), 37.

²⁹ Foratról l. Tubach: i. m. (15. jegyz.), 114–116.

³⁰ H. Schiwiek: Der Persische Golf als Schifffahrts- und Seehandelsroute in Achämenidischer Zeit und in der Zeit Alexanders des Großen. Bonner Jahrbücher 162 (1962) 4–97.

getet. Nearchos hajóhadát Alexandros a Hormuzi-szorostól küldte előre.³¹ A hadvezér folyamatosan tájékoztatta Nagy Sándort a hajóhad helyzetéről és a területről: a partokat veszélyes sziklák szegélyezik, emiatt csak a nyílt vízen horgonyozhatnak; Carmaniában sok a gyümölcsfa, a gabona és a szőlő, egyedül az olajfát nem ismerik; a területnek számos jó kikötője is van, stb. A Perzsa-öböl a Seleukida időszakban külön satrapiát képezett.³² Augustus Arábia iránti érdeklődését nemcsak Caius Caesar meghiúsult hadjárata mutatja, hanem az a tény is, hogy a charaxi Isidórost, a charaxi Dionysioszt és a mauretániai Iubát is kiküldte a térség tudományos felderítésére.³³ A Perzsa-öböl a római korban nem tartozott római érdekbefolyás alá.³⁴ Traianus volt az egyetlen római császár, aki eljutott a Perzsa-öböl Kr. u. 116-ban (Cass. Dio LXVIII. 28.3–29.1).

A Kr. u. 40–70 között íródott *Periplus Maris Erythraei* (PME) 35–36. fejezete mindössze két „törvénnyel rendezett piachelyet” említ a Perzsa-öbölben: az egyik *Apologos*, Spasinu Charax közelében, az Euphratés mellett, a másik *Omana*: „Barygázából rendszeresen indítanak ide, Persis mindkét kereskedőhelyére nagy hajókat megakva teakfával, fagerendákkal, árbocrudakkal, sasam és ébenfa rönkökkel. Omanába is Kanéból érkezik a tömjén, Omanából pedig Arábiába helybeli, fonott csónakokkal szállítanak, amit madaraténak neveznek. Barygázába és Arábiába mindkét kereskedőhelyről sok igazgyöngyöt szállítanak, ami az indiainál rosszabb minőségű, továbbá bibtort, a helyi viselet szerinti ruhaneműt, bort, sok datolyát, valamint aranyat és rabszolgákat.”³⁵ A PME meglehetősen korlátozott tudása a Perzsa-öbölről talán annak tudható be, hogy a területet teljes egészében keletiek (arab, parthus, palmyrai, indiai) kereskedők kontrollálták.³⁶

A kutatás megegyezik abban, hogy *Apologos* nem más, mint Obolla/Ubulla, a mai Basra közelében (Irak).³⁷ *Omana* pontos lokalizálásáról régóta megoszlanak a vélemények, de a régészet ebben is segítségünkre lehet. A Perzsa-öböl mentén eddig legalapo-

³¹ J. R. Hamilton: The Start of Nearchus' Voyage. *Historia* 43 (1994) 501–504.

³² Hegyi D.: A „Vörös-tenger” a Seleukida közigazgatásban. *AntTan* 51 (2007) 105–116.

³³ J. Thorley: The Development of Trade between the Roman Empire and the East under Augustus. *Greece & Rome* 16 (1969) 209–223. Caius Caesar meghiúsult hadjárataáról l. pl. F. E. Romer: Gaius Caesar's Military Diplomacy in the East. *TAPA* 109 (1979) 199–214.

³⁴ D. T. Potts: The Roman Relationship with the Persicus sinus from the Rise of Spasinou Charax (127 BC) to the Reign of Shapur II (AD 309–379). In: *The Early Roman Empire in the East*. Ed. S. E. Alcock. Oxford 1997, 89–107.

³⁵ J.-F. Salles: The Periplus of the Erythraean Sea and the Arab-Persian Gulf. *Topoi* 3 (1993) 493–523; C. Robin: L'Arabie du sud et la date du Periplus de la Mer Erythrée (Nouvelles Données). *Journal Asiatique* 279 (1991) 1–30. Az idézett szöveg W. Salgó Ágnes fordítása (l. 44. jegyz.).

³⁶ Salles: i. m. (35. jegyz.), 513.

³⁷ Azt az elméletet, hogy a város neve torzult formában maradt ránk, és eredetileg a Kr. e. II. század végén élt Apodakos királyról nevezték el, nem találjuk eléggé megalapozottnak. (Vö. C. Habicht: Zu Kapitel 35 des Periplus des Roten Meeres. *ZPE* 115 [1997] 128–130.)

sabban feltárt ókori település az Umm al-Quwain emirátus területén található Ed-Dur.³⁸ A 2-3 km² kiterjedésű település az Al-Beidha-*sabhka* melletti dűnék mögött rejtőzik, a tenger felől így nem is látható. Feltárását iraki régészek kezdték meg 1974-ben, s azóta belga, francia, angol és dán csoportok dolgoztak itt (1986–1995). Ed-Dur virágkora a Kr. e. I. század második fele és a Kr. u. II. század eleje közé, vagyis a *pax Romana* időszakára esik. A település házait valószínűleg efemer anyagokból (pl. pálmalevélből) emelték, a sírokat viszont sziklákba vésték. Az itt talált pénzek a legkülönbözőbb eredetűek (Kharakéné, Hadramaut, Parthia, Nabatea, Róma és India).³⁹ A gyöngyök Indiából, Srí Lankából és Tanzániából származnak. Az üvegáruban a római anyag van többségben, ezzel szemben a kerámiában a mezopotámiai eredetű anyag dominál a római amphorákkal, kis-ázsiai és egyiptomi eredetű mécsesekkel szemben.⁴⁰ A néhány évvel ezelőtt Dība al-Hisn-ben (Sharjah Emirátus, a Musandam-félsziget keleti oldalán, az Indiai-óceán partján) feltárt Kr. u. I. századi sírokban is mezopotámiai, római és indiai leletanyagot (kerámia, üveg, ékszer, gyöngyök) találtak, s ez felvetette azt a kérdést, hogy talán ez lehetett *Omana*.⁴¹ A palmyrai kereskedők aktív részvételét mutatja a Perzsa-öblön keresztül zajló tengeri kereskedelemben az Iránhoz tartozó Kharg-szigeten felfedezett három ókori nekropolis, amelyben a Sasanida korszakból származó 42 palmyrai sírt találtak.⁴²

A déli útvonal: Alexandriától a Vörös-tengeren át Indiáig

A palmyrai és nabateus kereskedők már a Ptolemaida korban is jelen voltak Egyiptomban.⁴³ A római hódítás után – mai tudásunk szerint – jelenlétük intenzitása a II. század közepén fokozódott, talán a Lucius Verus hadjáratának következtében elzáródó keleti útvonalak miatt. A palmyraiak mint katonák, sivatagi karavánhajtók és tengeri ha-

³⁸ D. T. Potts: *The Arabian Gulf in Antiquity*. I. From Prehistory to the Fall of the Achaemenid Empire, II. From Alexander the Great to the Coming of Islam. New York 1990. II. 307–310; R. Tomber: *Indo-Roman Trade: From Pots to Pepper*. London 2008. 109.

³⁹ E. Haerinck: *International Contacts in the Southern Persian Gulf in the Late 1st. c. B.C. and 1st. c. A.D.: Numismatic Evidence from ed-Dur (Emirate of Umm al-Qaiwain, U.A.E.)*. *Iranica Antiqua* 33 (1998) 273–302, kül. 297; *id.*: *Internationalisation and Business in Southeast Arabia during the Late First Century B.C./First Century A.D.: Archaeological Evidence from ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.)*. In: *Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of the United Arab Emirates (Abu Dhabi, 15–18 April 2001)*. Eds. D. T. Potts – H. Naboodah – P. Hellyer, P. London 2003. 195–206.

⁴⁰ K. Rutten: *The Roman Fine Wares of ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.) and their distribution in the Persian Gulf and the Indian Ocean*. *AAE* 18 (2007) 8–24; R. Tomber: *i. m.* (38. jegyz.).

⁴¹ S. A. Jasim: *Trade Centres and Commercial Routes in the Arabian Gulf: Post-Hellenistic Discoveries at Dība, Sharjah, United Arab Emirates*. *AAE* 10 (2006) 69–101.

⁴² Hamid Zarei iráni régész 2006-ban 106 osszáríum típusú sírt talált, és két újabb palmyrai sír felfedezését jelentette be a sajtónak. Vö. M.-J. Steve: *Sur l'île de Khârg dans le golfe Persique*. *Dossiers d'Archéologie* 243 (1999) 74–80; *id.*: *L'île de Kharg: Une page de l'histoire du Golfe persique et du monachisme oriental*. *Civilisations du Proche-Orient Série 1. Archéologie et Environnement 1*. Neuchâtel 2003; E. Haerinck: *Quelques monuments funéraires de l'île de Kharg dans le Golfe Persique*. *Iranica Antiqua* 11 (1975) 134–159.

⁴³ S. E. Sidebotham: *Roman Economic Policy in the Erythra Thalassa 30 B.C. – A.D. 217*. Leiden 1986. 96.

jóutak szervezői egyaránt nagy tapasztalatra tettek szert, amit délen is jól tudtak hasznosítani. A Vörös-tengeren keresztül zajló indiai kereskedelem volumene az I–II. században érte el csúcspontját, így a rómaiak mellett a palmyriaiak, az arabok és az indiaiak is megtalálták számításait. Az Alexandria és India között zajló kereskedelem déli útvonala sok szempontból hasonlított az északihoz: az árukat Alexandriában rakodták be a hajókba, majd a Níluson felfelé hajóztak velük Koptosig, ahol átrakodták karavánokra, amelyek a Keleti-Sivatagon keresztül Myos Hormos vagy Bereniké kikötőjébe szállították az árut. Itt újra átpakolták az egészet a hajókra, amelyek előbb a Vörös-tengeren hajóztak le a Bab el-Mandeb-szorosig, majd onnan a nyílt tengeren át Indiába vezető hajóút következett.⁴⁴ Koptos volt a Vörös-tengeri kereskedelem egyik legfontosabb közbúlsó állomása, mivel itt kellett a 25%-os vámot (*tetarté*) megfizetni a hajórakományok után. A *praefectus* felügyelete alatt működő állomást természetesen erős helyőrség védte. De ugyancsak fontos volt a Koptosban működő piac, ahol az import- és exportcikknek garmadája volt megvásárolható (vö. P. Giess. 47). A hivatalnokok és katonák mellett a kereskedők, állathajcsárok, hajósok alkották Koptos lakosságának jelentős részét. Az ásátások feltárták a palmyrai *funduq*, vagyis a kereskedelmi kolónia nagy részét.⁴⁵ A freskókkal díszített templomépületben két oltárt és tizenkét sztélét találtak, melyek mindegyike egy pár palmyrai kereskedőt ábrázolt. A Zabdalas ἀρχέμπορος tiszteletére állított felirat *terminus post quem*-je Kr. u. 130, mivel a szövegben Ἀδριανοὶ Παλμυρηνοὶ néven említik önmagukat, illetve szülővárosukat.⁴⁶ A felirat egyébként azt állítja, hogy a Koptosban élő palmyrai ναυκλήροι és/vagy ἔμποροι egy díszes kaput és három oszlopcsarnokot emeltek a városban. A Koptostól délebbre fekvő Dendarában is tartózkodtak palmyrai kereskedők, amiről egy töredékesen fennmaradt bilingvis palmyrai–görög feliratról értesülünk (PAT 0256). A felirat egy bizonyos Maqqai nevű kereskedő előtt tiszteleg, aki felvette a Julius és Aurelius császári gentiliciumokat.⁴⁷ A katonákra is vannak adataink: egy Koptosban állomásozó palmyrai íjásznak Caracalla idején állítottak feliratot (OGIS 639). Ezek a tevés íjászok valószínűleg a Keleti-Sivatagban teljesítettek szolgálatot a Vörös-tenger partjára tartó karavánok kíséretében. Nem csoda, ha jelenlétükkel Bereniké kikötőjében is találkozunk: Yarhibol (vagy Hierobol) hazai istenség tiszteletére egy kis

⁴⁴ Ezt az útvonalat – a nílusi hajóút kivételével – ma már részletesen ismerjük a Periplus Maris Erythraei, papirusz- és osztrakonleletek, feliratok, valamint a régészeti feltárások alapján, vö. *Young*: i. m. (16. jegyz.), 5–12; *Székely M.*: Kereskedelem Róma és India között. Szeged 2008. A PME szerencsére már teljes egészében magyarul is olvasható: *W. Salgó Ágnes*: A Vörös-tenger körülhajózása Alexandriától Indiáig. Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum XI, Szeged 2011.

⁴⁵ *A. J. Reinach*: Rapport sur les fouilles de Koptos: deuxième campagne, janvier-février 1911. Bulletin de société française des fouilles archéologiques 3 (1912) 62–66, kül. 64; *H. Seyrig*: Le prétendu fondouq palmyrénien de Coptos. Syria 49 (1972) 120–125.

⁴⁶ A szövegben a ναυκλήροι után szereplő szó erősen vitatott: felmerült már a συνέμποροι, az ἐπιέμποροι, a ναυκλήροι Ἐρυθραῖοι, sőt az Ἐρυθραῖοι ἔμποροι is, vö. *Ruffing*: i. m. (13. jegyz.), 200–201. 8. jegyzet.

⁴⁷ *D. Schlumberger*: Les gentilices romains de Palmyréniens. Bulletin d'Études Orientales 9 (1942) 53–82.

templomot építettek (II. század második fele, III. század első fele).⁴⁸ Az itt talált feliratok Caracalla idején keletkeztek, s az egyikben egy χιλιάρχος-ról történik említés. Tudjuk, hogy Caracalla Kr. u. 185-ben Egyiptomba vezényelte az *ala Heraclianát*, egy palmyrai tevés íjász különítményt. (A berenikéi szentélyben fellelhető szobrokat egy *Berichei* nevű palmyrai szobrász faragta valamikor Kr. u. 180–212 között.)⁴⁹ A palmyraiak azonban nemcsak katonai kíséretet nyújtottak a karavánoknak, hanem hajóra is szálltak.

Ha a hajók elhagyják a Bab el-Mandeb-szorost, vagy Kelet-Afrika, vagy India, vagy Dél-Arábia partjai felé hajóznak tovább. Az utóbbi útvonalon feküdt a Hadramauti Királyság, melynek egyik legfontosabb kereskedelmi központja Kané (a mai Qanī, Jemen) volt, amely egy fekete lávakövel tarkított lapos, homokos tengerparti öbölben feküdt.⁵⁰ Ennek hátterében egy 140 m magas vulkanikus bazalt domb emelkedik (Husn al-Gurab, vagyis a „hollók erődje”), amelyen még ma is láthatók az egykori őrhelyek nyomai, a ciszternák, kisebb szentélyek, és egy feltehetően világítótoronynak használt épület.⁵¹ Kanét a *Periplus Maris Erythraei* így jellemezte: „A területen termő összes tömjént mint egy árulerakatba ide hordják össze részint tevékkel, részint tömlőkkel ellátott és bőrrrel bevont helyben honos tutajokkal, valamint csónakokkal. Ennek a vidéknek kereskedelmi kapcsolata van a túloldalon levő kereskedőhelyekkel is, amelyek Barygazában, Skythiában, Omanában, valamint a szomszédos Persisben vannak” (PME 27.§). Mivel Kané volt Arábia legjobb tömjéntermő vidékének (Shabwa, Dhofar) kikötője, így érthető, ha sok hajó innen indult tovább keletre (vö. PME 57.§), hiszen az itteni tömjén Indiában is fontos árucikknek számított. Kané kikötőjében tehát egyaránt nagy volt a forgalom Észak-India és a Perzsa-öböl irányába, ill. irányából. Nem csoda, ha a helyszínen a parthus Mezopotámiára jellemző zöld mázas kerámia, a Perzsa-öböl környékén gyakori durva fekete és szürke tárolóedények, de a nabateus rózsaszín-vörös kerámia és az indiai finom asztali áru is megtalálható.⁵² A helyben gyártott kerámia az összes töredék csupán egynegyedét tette ki, ami szintén az élénk kereskedelmi forgalomra utal. A töredékek fele viszont római (keleti, kósi stílusú) boros amphorákból állt.⁵³ Anyagvizsgálattal azt is kimutatták, hogy a római anyag egyötöde a campaniai vidékről szár-

⁴⁸ S. E. Sidebotham: *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*. The California World History Library 18. Berkeley – Los Angeles 2011. 84.

⁴⁹ S. E. Sidebotham – M. Hense – H. M. Nouwens: *The Red Land. The Illustrated Archaeology of Egypt's Eastern Desert*. Cairo – New York 2008. 138.

⁵⁰ A. V. Sedov: *The Port of Qana and the Incense Trade*. In: *Food for the Gods: New Light on the Ancient Incense Trade*. Eds. D. Peacock – D. Williams. Oxford 2007. 71–111; R. McLaughlin: *Rome and the Distant East, Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India, and China*. London – New York 2010. 72–73.

⁵¹ A. V. Sedov: *Qana (Yemen) and the Indian Ocean: the Archaeological Evidence*. In: *Tradition and Archaeology Early: Maritime Contacts in the Indian Ocean*. Eds. H. P. Ray – J. Salles. New Delhi 1996. 128–180. Érdekességgéppen megemlítjük, hogy a régészek Berenikében olyan vulkanikus eredetű bazaltdarabokat találtak, amelyekről anyagvizsgálattal kimutatták, hogy 70%-ban Kanéból, 30%-ban Adenből származtak, l. D. Peacock – D. Williams – S. James: *Basalt as Ship's Ballast and the Roman Incense Trade*. In: *Food for the Gods. New Light on the Ancient Incense Trade*. Eds. D. Peacock – D. Williams. Oxford 2007. 28–71.

⁵² Sedov: i. m. (50. jegyz.); Sedov: i. m. (51. jegyz.).

⁵³ Sedov: i. m. (50. jegyz.), 101–102.

mazott és a Kr. u. 79-es vulkánkitörés előtt készült. Néhány amphora bizonyosan hispaniai halszószt és olajat tartalmazott.⁵⁴ A kanéi kereskedelemből a palmyraiak is kivették a részüket. Az egyik feltárt raktárépület alatt egy összetört konténert találtak, amelyre kurzív palmyrai írással az *Achaia* nevet írták, és egy nagy *L* monogramot festettek rá.⁵⁵ A belső vidéken fekvő Shabwa (a Hadramauti Királyság egykori központja, a mai Ataq) környékén talált petroglifek mutatják, hogy palmyrai, indiai és babylóniai személyek is látogatták a helyet Kr. u. 235-ben.⁵⁶

Az indiai hajózási útvonal utolsó állomása Dioskuridés (a mai Socotra) szigete volt. Az Afrika szarvától 240 km-re keletre és Jementől 380 km-re délre fekvő 130 km hosszú és 50 km széles sziget (Madagaszkár után az Indiai-óceán második legnagyobb szigete) elzártsága miatt ma is a természetbúvárok paradicsoma. A sziget mai neve valószínűleg a szanszkrit *dvīpa sukhadhara* („áldott sziget”) elnevezésből származik.⁵⁷ A sziget PME-ben olvasható leírása részben egy mesevilágot tár elénk, amelynek realitását éppen a természettudományos vizsgálatok kérdőjelezték meg:

„...kietlen és vizenyős, folyók vannak rajta, továbbá krokodilok, és igen sok vipera, valamint olyan hatalmas gyíkok, hogy a húsát megeszik, a zsírját pedig kiolvasztják, és olaj helyett használják.⁵⁸ A sziget semmit sem terem, se szőlőt, se gabonafélét. Kevés lakója a szigetnek csupán az északi szegélyét lakja, azt a részt, amely a szárazföld felé tekint. Lakói valójában idegenek, arabok, indusok, és bizonyos mértékig azoknak a görögöknek a keveréke, akik a kereskedés céljából hajóztak ide. (...) A szigeten található még cinóber is, amit indiainak neveznek, és a fákról gyűjtenek össze.⁵⁹ (31) Úgy esett, hogy... ez a sziget a Tömjéntermő ország királyának [van alárendelve]. A szigettel kereskedelmi kapcsolatba kerültek néhányan Muzából, továbbá Limyrikéből és Barygazából is néhány erre hajózó, akik véletlenül ide vetődtek; rizst, gabonát, indiai vásznat és rabszolganőket, amikből hiány van, cserélnek itt nagy mennyiségű teknőspáncélra és viszik el a hajóikkal. Most viszont a szigetet a királyok bérbe adták és erősen őrzik.” (PME 30-31.§. W. Salgó Ágnes ford.)

⁵⁴ C. Singer: An Outline History of the South Arabian Incense Trade. In: Food for the Gods: New Light on the Ancient Incense Trade. Eds. D. Peacock – D. Williams. Oxford 2007. 23; Tomber: i. m. (38. jegyz.), 104.

⁵⁵ A. Sedov: New Archaeological and Epigraphical Material from Qana (South Arabia). AAE 3 (1992) 110–137.

⁵⁶ Az al-Uqla-ban (Shabwa) előkerült palmyrai petroglifeket (RES 4691, 4859, 4910, 4909) újabban kiadta: C. J. Robin: Les Palmyréniens en Arabie du Sud. In: Strauch: i. m. (62. jegyz.), 488–492. A feliratok két igen fontos palmyrai személytől származnak, akik feltehetően diplomáciai követségben jártak Iliazz Yalūm királynál 218-219-ben. A többi feliraton szerepel továbbá két „káldeus” (vagyis babilóniai) és két indiai származású személy is.

⁵⁷ Z. Biedermann: Soqatra: Geschichte einer ehemals christlichen Insel im Indischen Ozean. Maritime Asia 17. Wiesbaden 2006.

⁵⁸ Ebből semmi sem igaz. A továbbiakban a teknősbékekról beszél, de ezek masszív jelenlétét sem sikerült a szigeten kimutatni.

⁵⁹ Ez az ún. sárkányvérfa (*Dracaena cinnabari*), Socotra különleges növényvilágához l. G. Brown: Vegetation Ecology of Socotra. New York 2012. 141–257.

Ugyanakkor azokat az információkat, miszerint a sziget Hadramaut királyának van alárendelve, és fontos kereskedelmi központ, a kutatások alapján megerősíthetjük. (Azzal a kijelentéssel, hogy „bérbe adták a szigetet” egyelőre nem tudunk mit kezdeni.) Ókori településnyom nem sok került elő eddig a valószínűleg mindig is gyéren lakott szigeten. Sük-tól kb. 2 km-re délre a Wadi Hajriyá-ban 1985 óta tárnak fel egy kb. 100×130 m-es települést, amely a XII–XIII. században élte virágkorát, de alatta ókori nyomok vannak, részben mediterrán, részben közel-keleti eredetű kerámiával.⁶⁰ A legnagyobb meglepetés azonban 2001 januárjában érte a kutatókat, mikor a socotrai karsztbarlangokat kutató holland expedíció (Soqatra Karst Project 1 Expedition) a 3 km hosszú Hoq-barlang (12°35'11,58" É, 054°21'15,44" K) kutatása közben egy ókori szentélyre bukkant.⁶¹ A barlangtemplomban összesen 48 feliratot találtak, amiket sárral, mésszel, vagy faszénnel festettek a sziklákra, több ókori nyelven: dél-arab (safaitikus), etióp (gaez), szír és indiai írásokat találtak itt, de előkerültek különböző hajóábrázolások is.⁶² A mi szempontunkból mégis legérdekesebb az a kiváló állapotban megőrződött palmyrai votív fatábla, amit Abgar, 'Abšamayā' fia állított az 569. év tammúz 25-én, vagyis (a Seleukida éra szerint számítva) Kr. u. 257/8-ban.⁶³ Abgar *šmmr*-ként nevezi meg magát, ami Christian Robin szerint vagy 'hajóst' (a szír alapján), vagy 'követet' (az arab alapján) jelent, sajnos a kifejezés a palmyrai arámiban *hapax legomenon*. A szövegben Abgar megemlíti, hogy „*bkr' dy Nyšy*-ből jött ide”, vagyis a szigetre.⁶⁴ A kifejezést Robin a görög alapján értelmezi: *kr'* = χώρα, *Nyšy* = νήσοι (szigetek) / Νήσοια (egy indiai falu) / Νύσα (több hely Görögországban, a Közel-Keleten és Indiában, általában a Dionysos-kultusszal összefüggésben). Az istenség, akinek a votívumot állította, csupán 'lh' (isten) néven van megnevezve, amit a henoteizmus jeleként is értelmezhetünk. A Palmyrai Királyság felemelkedésének előestéjén íródott szöveg ékes bizonyítéka annak, hogy a palmyraiak tevékenyen részt vettek az indiai kereskedelemben.

⁶⁰ V. Naumkin: Island of the Phoenix: Ethnographic Study of the People of Socotra. Translated from the Russian by V. A. Epstein. Ithaca Press Middle East Cultures Series 16. Ithaca 1993. 110–123.

⁶¹ H. Dridi – M. Gorea: Yémen: au IIIe siècle après J.-C., le voyage d'Agbar à Suqutra. Archéologia 396 (2003) 48–57.

⁶² C. Robin – M. Gorea: Les vestiges antiques de la grotte de Hôq (Suqutra, Yémen). Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 146 (2002) 409–445. A feliratok szövegét és az ábrázolásokat kiadta: Foreign Sailors on Socotra. The Inscriptions and Drawings from the Cave Hoq. Vergleichende Studien zu Antike und Orient Bd. 3. Ed. I. Strauch. Bremen 2012. 448–492.

⁶³ Robin – Gorea: i. m. (62. jegyz.), 432–455.

⁶⁴ A kifejezést Maria Gorea a Strauch-féle kiadásban 'tt *bkr' dy npšy ltnn*-nek olvassa, amit így fordít „I came here in the distress of my soul” (Strauch: i. m. [62. jegyz.], 457), és azzal magyarázza, hogy valamiféle viharban keveredhetett a szigetre. A kiadó szokatlan módon nem is utal Christian Robin korábbi olvasatára.

Végkövetkeztetések

A Mediterráneum felől Indiába két tengeri útvonal létezett: az egyik a Perzsa-öb-
lön, a másik a Vörös-tengeren keresztül.⁶⁵ Az Alexandria–Barbarikon út teljes hossza
5640 km volt, míg az Antiochia–Barbarikon útvonalé (*via* Palmyra) 3750 km, vagyis az
előzőnek csak kétharmada. A Vörös-tengeri útvonalnak azonban két vitathatatlan elő-
nye volt: az egyik, hogy az utazás legnagyobb része vízen történt (Nílus, Vörös-tenger,
Indiai-óceán), a szárazföldi rész mindössze 380 km-t tett ki, ráadásul – és ez a másik
előny – egészen a Vörös-tengeri berakodásig római felségterületen haladt. A Perzsa-öb-
lön át vezető indiai útvonalnak a rövidebb távolság mellett egy előnye volt csupán: hogy
az indiai szállítmányok a tavasz végén (április–május), vagyis a hajózási szezon kezdetén
érték el a Mediterráneumot, míg Alexandriából csak a nyár végén (szeptember–októ-
ber) kezdték el szétteríteni az árut, amikor már közel volt a hajózási szezon vége.⁶⁶ E két
előny azonban szinte eltörlődik a sokféle hátrány mellett: az utak sokszor Rómával el-
lenséges viszonyban lévő népek területén haladtak át, a szárazföldi út kb. 1400 km volt
Charax és Antiochia között (*via* Palmyra), amit barátságtalan terepen, ellenséges nomád
törzsek rajtaütéseinek kitéve, jelentős kiépített infrastruktúra nélkül kellett megtenni.
De éppen ez az a pont, ahol belép a történetbe Palmyra! A sivatagi városnak kitűnő kap-
csolatai voltak a nomádokkal, nem egy katonának is beállt közéjük. A nomádokkal fenn-
tartott jó kapcsolat nemcsak azért volt fontos, hogy a karavánok biztonságát garantálni
tudják, hanem azért is, mert a sivatagi szállításhoz sok száz állatra volt szükség, amit
ők tudtak csak biztosítani. A palmyriaiak remekül értettek a sivatagi hadviseléshez, ami
elsősorban a tevék ijászokat (*dromedarii*) jelentette. Ugyanakkor kiváló kereskedelmi
vénájuk is lehetett, ami nemcsak abban nyilvánult meg, ahogyan a karavánokat meg-
szervezték és működtették, hanem abban is, ahogyan a különféle árucikkeket (elsősor-
ban a mediterrán borokat és üvegárut, az indiai fűszereket, gyöngyöket és drágaköveket,
a Perzsa-öbölbeli gyöngyöket, a dél-arábiai tömjént és mirhát, valamint a kínai selymet)
felderítették, megvásárolták, és továbbadták egy harmadik piacon. A palmyriaiak tipikus
levantei közvetítő kereskedők voltak, mint évszázadokkal előttük a föníciaiak. Amit az
egyik helyen megvettek, nem hazavitték, hanem egy második vagy harmadik helyen ad-
ták el, a nyereségből viszont bőven juttattak szülővárosuknak.⁶⁷ A palmyriai kereskedők

⁶⁵ *J.-F. Salles*: Antique maritime channels from the Mediterranean to the Indian Ocean. In: *From the Me-
diterranean to the China Sea: Miscellaneous notes*. Eds. *C. Guillot – D. Lombard – R. Ptak*. Wiesbaden 1998.
45–68; *E. H. Seland*: The Persian Gulf or the Red Sea? Two Axes in the Ancient Indian Ocean Trade, Where
to Go and Why? *WA* 43 (2011) 398–409.

⁶⁶ *Seland*: i. m. (65. jegyz.), 399–400.

⁶⁷ A kép teljessé tétele érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a palmyriai kereskedők az egész Római Bi-
rodalomban jelen voltak, Britanniától az Euphratésig, bár működésük legjelentősebb részét kétségtelenül a ke-
leti kereskedelem adta. (*L. Dirven*: The Palmyrene Diaspora in East and West: A Syrian Community in the
Diaspora in the Roman World. In: *Strangers and Sojourners: Religious Communities in the Diaspora*. Ed. *G.
ter Haar*. Leuven 1998.) A palmyriai diaszpóra mindenütt megtartotta nyelvét, vallási szokásait és az anya-
városához fűződő kapcsolatát, erről l. *Smith*: i. m. (3. jegyz.), 161.

tehát igazi *entrepreneur*ök voltak, akik Róma számára azért bizonyultak hasznosnak, mert az indiai kereskedelem északi útvonalán – és talán a Selyem úton is – mindazt a hátrányt magukra vállalták, amivel az itteni kereskedés járt. Rómának a kisujját se kellett megmozdítania, csak a pénzt kifizetnie az árukért – és ezzel természetesen a palmyraiakat gazdagították. Ez a helyzet úgy ütött vissza, hogy a III. század közepén, éppen amikor a Római Birodalom fennállása addigi legnagyobb politikai, katonai, pénzügyi és gazdasági válságába jutott, a kis közel-keleti városállam mozgósította hatalmas tartalékait, és nemcsak függetlenedett Rómától, hanem hatalmas területeket foglalt el tőle Keleten. De ez már egy másik történet.⁶⁸

SUMMARY

One of the obvious example of the often mentioned “Levantine spirit of profiteering” is Palmyra. The city-state which gradually went under Roman influence from the 1st century B.C. onwards, became one of the richest metropolis of the ancient Near East during the following two centuries. This is clearly witnessed by the magnificent ruins of Palmyra in the Syrian desert. The town is often coined – after the influential work of Michael Rostovtzeff – as a “caravan city”. Although this debated term is essentially relevant in our opinion, we have to stress that Palmyra was the main organizer and defender of the caravans, not the main target of them. The secret of Palmyra’s arising was the Eastern trade in which she bear the brunt from the Seleucid era onwards. The commerce with the silk of China, spices, gems and pearls of India, incense of Arabia provided a fabulous profit for the Palmyrean entrepreneurs who were present in the small kingdoms of Mesopotamia, the principalities of Arabia, the Roman ports along the Red Sea and the commercial centers of West India (Scythia) as well. Palmyreans played the middlemen’s role in the arborescent Eastern trade, and not only between the East and the Mediterranean – in which we are obviously more interested –, but also among the Eastern kingdoms themselves. A considerable part of the enormous profit of this transmitting commerce flew into Palmyra, which in the third century AD – taking the advantage of the political, social, and economic crisis of the Roman Empire – not surprisingly gained political power over a considerable part of the Eastern Roman Empire including Egypt. The military and economic power of Palmyra, however, was not enough against the indisposed Imperium Romanum. After the defeat in 272 AD Palmyra never get on her feet and in consequence of the fall of the metropolis her traders got lost their influence as well.

Keywords: Palmyra, Eastern trade, Egypt, India, South Arabia, connections between East and West

A szövegben idézett feliratgyűjtemények rövidítései:

Inv. = *J. Cantineau*: Inventaire des Inscriptions de Palmyre, vol. I. Beyrouth 1930.

PAT = *D.E. Hillers – E. Cussini*: Palmyrene Aramaic Texts. Baltimore–London 1996.

RES = Répertoire d’épigraphie semitique. Ed. *C. S. Clermont-Ganneau*. Paris 1900–.

⁶⁸ *J. Teixidor*: Palmyra in the Third Century. In: *E. Cussini* (szerk.): A Journey to Palmyra. Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers. Leiden – Boston, 2005. 181–226.